

Josefine Weng:

Den usynlige revolution - Et kritisk blik på naturliggørelsen af daginstitutioner

RESUMÉ

Denne artikel leverer et kritisk blik på de danske institutionsvaner ved at stille en række spørgsmål til det faktum, at daginstitutioner varetager danske børns opvækst i et bemærkelsesværdigt omfang. Der stilles skarpt på forbindelsen mellem familie og daginstitution, hvor institutionerne anses som definerende for barndommen og strukturerende for familiens hellige og hemmelige univers. Gennemgående spørges der til, hvordan vi er kommet til at anse institutionerne for naturlige. Det påvises, at kritikken af og interessen for daginstitutionerne har bevæget sig fra psykologiske bekymringer for børnene til økonomiske anbefalinger for samfundet.

ABSTRACT

This article presents a critical view on the Danish institutional habits by questioning the highly significant role day-care institutions play in the childhood of Danish children. The article focuses on the connection between families and day-care institution, where the institutions are considered as having a defining role for childhood and a structuring role for the sacred, secret universe of the family. Throughout the article it is investigated how we have come to view the institutions as natural. It is shown that the critique of and interest in the day-care institutions have moved from child-centred psychological concerns to economic recommendations for society.

EMNEORD

Daginstitutioner, barndom, familie, samfund

KEYWORDS

Day-care institutions, childhood, family, society

Introduktion

I en tid, hvor der fra politisk side argumenteres for udvidet afbenyttelse af daginstitutioner, så forældres tid i højere grad kan frigives til arbejde; hvor den gode politiske beslutningstager muliggør køb af privatlivsservices (såsom rengøring); hvor muligheden for udvidelse af de traditionelle åbningstider i institutionerne diskuteres i medierne; hvor forældre tilbydes evidensbaserede kurser i forældreskab og samvær med deres børn, og hvor betegnelsen 'dobbeltsocialisering' dækker over barndommens vigtigste element; i en sådan tid kaldes der på en diskussion af daginstitutionerne. Ikke af kvaliteten af dem som pædagogiske pasningstilbud, heller ikke en diskussion af den type pædagogik, som føres, og som opdrager og former børnene, men af daginstitutionerne som *fænomen*.

Med denne artikel ønsker jeg at underkaste institutionerne et kritisk og historisk informeret, nysgerrigt blik for at spørge til det faktum, at de eksisterer, og at de er en helt almindelig del af danske børns opvækst. For at belyse dette forhold ønsker jeg at trække på materiale fra tiden, hvor daginstitutionernes udbredelse for alvor tog fart, og 'sidestille' det med materiale af nyere dato. Et sådant historisk spænd er interessant i forsøget på at forstå, 'hvor vi står' i dag, og det har til formål at kaste lys over *den naturlighed, hvormed vi forstår institutionerne i dag*.

Daginstitutionernes udbredelse i samfundet og deres indtog og tilstedeværelse i familielivet er sket over en periode på omtrent 40 år, og det er blevet så almindeligt at sende sine børn i institution, at det grænser til det 'unaturlige' ikke at gøre det (Sigsgaard 2014). Naturligheden kommer først og fremmest til syne ved, at de danske børn både er *kvalitativt* (den mængde tid, de bruger i institutionerne) og *kvantitativt* (den andel af børn, som er indskrevet i en daginstitution) mere institutionaliserede (Kampmann 2004) end børn i lande, vi normalt sammenligner os med: 19% af alle børn under et år var i 2014 indskrevet i en daginstitution, mens det drejede sig om 4% i Norge, 1% i Finland og 0% i Sverige. Af de danske etårige var hele 91% indskrevet i en daginstitution, hvilket igen lå højt i forhold til 71% af de norske etårige, 49% af de svenske og 30% af de finske. Af de tre-fem-årige er hele 97% indskrevet i et pasningstilbud, og der er således ikke noget forgjort i at karakterisere de danske børn som institutionsbørn (Danmarks statistik 2013 og 2011; Mygind

2009), hvilket også kommer til udtryk ved, at børnene gennemsnitligt bruger 37-50 timer om ugen i deres vuggestue eller børnehave (Børnerådet 2011, 3).

Da kvinderne for alvor indtrådte på arbejdsmarkedet i 1970'erne vandt udbredelsen af daginstitutionen som (middelklasse)fænomen frem som en almindelig løsning på et praktisk problem i velfærdssamfundet. I denne periode var forældre, forskere og praktikere (primært pædagoger og psykologer) interesserede i og opmærksomme på mulighederne ved – men også bekymrede for effekterne af – disse nye rammer for børnelivet. Ikke fordi man hellere så, at kvinderne forblev i hjemmene med børnene, men fordi det var en markant forandring af *børnenes* liv – i institutionerne skulle de deltage i et fællesskab af fremmede professionelle og jævnaldrende børn (Bernth 1975).

I dag er opmærksomheden stadig rettet mod børnenes trivsel, og det er et vigtigt fokus- og indsatsområde for det pædagogiske arbejde, men selve institutionen går, ofte også i de kritiske analyser, forud for de pædagogiske og sociale problemstillinger, forskere og praktikere beskæftiger sig med i forhold til børnene. Det er dette skred, som er genstand for artiklens analyse. Hvordan kan vi forstå den naturlighed, hvormed daginstitutionerne benyttes? Hvordan kan det være, at noget, der i dag karakteriseres som 'en uomgængelig hjørnestein i barndommen' og 'den største revolution af barndommen' i nyere tid (Dencik, Sommer og Jørgensen 2008), er gået så overraskende uproblematisk igennem? Altså, i en bredere og mere generel optik, hvad skaber et samfunds sociale orden (dvs. samfundets hierarkier og strukturer)? Og hvad er det, der gør, at normerne i et samfund opretholdes?

Artiklens struktur

Det materiale, som ligger til grund for artiklens analyse, tager udgangspunkt i to forskellige tidsperioder; 1970'erne og i dag (2008-2014). De to nedslag er udvalgt for at vise, hvordan man forholdte sig til daginstitutionerne, da udbredelsen af dem tog fart, i forhold til hvordan man forstår daginstitutionerne i dag.

Den aktuelle litteratur spænder over både forskningsrapporter (Hansen 2012; Grumløse 2014), -litteratur (Dencik, Sommer og Jørgensen 2008; Schmidt, Ahrenkiel og Krejsler 2013), praksisanvisninger (Kommunernes Landsforening 2012) og praksisbeskrivende artikler (BUPL 2012) for at komme så godt som

muligt rundt om synet på daginstitutionerne. Litteraturen fra 1970'erne er hovedsageligt bygget op omkring en rapport fra Socialforskningsinstituttet (Sjølund 1974), som samler og evaluerer det empiriske materiale, som var på daginstitutionsområdet dengang; en artikel om forholdet mellem arbejds- og familieliv (Korremann 1977); en historisk praksisbeskrivelse af Jens Sigsgaard (1978) samt et gennemgående kritisk værk af Inger Bernth, som har til hensigt at gøre opmærksom på de negative konsekvenser af børns institutions-tilværelse. Der findes en hel del andet praksis-foreskrivende materiale fra 1970'erne, som især fremkom som reaktion på og modsvar til Inger Bernths kontroversielle udgivelse, men det er ikke inddraget her, da selve diskussionen om institutionernes funktion og berettigelse i 1970'erne ligger uden for interesseområdet. I det følgende er det etableringen og naturliggørelsen af daginstitutionerne, som kommer under lup.

Materialet analyseres med inspiration i en artikel af Pierre Bourdieu (1996), hvor han med begreberne *nomos* og *doxa* undersøger familien som en kategori og med den som eksempel tydeliggør Statens rolle i konstruktionen, manifestationen og naturliggørelsen af konkrete fænomener. For at læsningen af artiklens præsentation af og argumentation for forstummelsen af institutionskritikken kan give mening, vil jeg først opridse de relevante teoretiske pointer, dernæst vil jeg vise og analysere tendensen i det udvalgte materiale i Del 1 og 2 og afslutningsvist koble dette sammen med den teoretiske optik i Del 3.

Ordningen af den kollektive virkelighed

I artiklen "On the Family as a Realized category" (1996) behandler Bourdieu familien som det, han kalder et 'watchword'. Han konstruerer familien som en kategori, en undersøgelsesgenstand, fordi ordet og dets betydning er med til at konstruere den kollektive virkelighed. Han analyserer, hvordan familien i sin umiddelbare fremtoning er en frivillighedsrelation, som mennesker indgår i, fordi de har lyst, og som etableres gennem kærlighed, men egentlig er ordet og kategorien 'familie' ifølge Bourdieu mere end det. Familiekonstruktionen er en 'grundpille' i samfundet, som definerer og rammesætter den kollektive virkelighed gennem sin rolle som 'personligt backstage'. Bourdieu understreger, at familien fremstår som et privat, menneskeligt frirum, der er afgrænset fra den kollektive og offentlige virkelighed, men at den i

virkeligheden er voldsomt politisk styret gennem eksempelvis lovgivning, økonomisk tilskyndelse til ægteskab eller statslige statistikeres manifestation af familiens samfundsmæssige og personlige funktion og vigtighed. Han opfordrer på denne baggrund til *essentielle, radikal tvivl* i forhold til ukritisk at implementere statstænkning i udformningen af privat levevis. Han mener, at statens system faktisk er afhængig af familierne og derfor iscenesætter dem som naturlige og nødvendige (Bourdieu 1996). Indenfor statens rammer gives der ikke plads til noget, som undergraver den og dens indflydelse på borgerne. Af den grund bør de (samfundets borgere) gøre sig bevidste om, at det, som fremstår som naturligt, nødvendigt og almindeligt, ikke nødvendigvis er det. Faktisk mener Bourdieu, at det, som opfattes som naturligt, med stor sandsynlighed er af nyere oprindelse – og måske allerede er på vej til at forsvinde (Bourdieu 1996, 19).

Det statsstyrede fællesskab, samfundets borgere alle er en del af, bygger på normer og regler, som rammesætter og værditilskriver deres handlinger. Dermed bliver det, ifølge Bourdieu, tvingende nødvendigt at forholde sig til, *hvem eller hvad* der skaber det 'tilgængelige ordforråd' og dermed rammerne, hvorindenfor borgerne kan indrette deres liv – fordi den virkelighed som *beskrives*, undersøges og debatteres (videnskabeligt, politisk eller alment) samtidig *foreskriver*, rammesætter og konstruerer det levede liv, som er genstand for disse beskrivelser, undersøgelser og debatter.

Bourdieus pointe er, at opretholdelsen af samfundets sociale orden hviler på en række (blandt borgerne) fælles principper for, hvordan verden anskues og opdeles. De fælles principper og dermed den tavse enighed, der legitimerer staten og opretholder bestemte handleformer, relaterer sig til, hvordan den *naturbundne* og den *sociale verden* anskues og opdeles (Bourdieu 1997, 89).

Institution og familie, nomos og doxa

I Bourdieus optik er familien altså en samfundsmæssig grundpille, som medvirker til at ordne den kollektive virkelighed. Familien fremstår naturlig og nødvendig som levevis og den tilskyndes økonomisk og lovmæssigt i samfundet. Det samme kan man sige om daginstitutionerne, som i deres umiddelbare fremtoning er et naturligt, nødvendigt og almindeligt tilvalg for (alle) familier. Samtidig er de statsligt finansierede og styrede, og familierne tilskyndes økonomisk at vælge dem til.

Bourdieu's pointer om familien tiltænkes at tjene som grundlag for at forstå analysen nedenfor af daginstitutionerne som et fænomen, der tages for givet. Samtidig inddrages de, hvor det er relevant, for at kaste lys over statslig styring af levede liv og for at vise daginstitutionernes rolle som *krydsfelt* mellem de statslige strukturer og familiens 'backstage'.

Til at belyse hvordan den sociale verden anskues og opdeles (i kategorier og institutioner), inddrager Bourdieu begreberne *nomos* og *doxa* som en slags værktøjer til at 'åbne' det naturbundne:

Nomos – den sunde fornufts principper – er en slags før-refleksiv uudtalt lov, et fælles princip, som gennem socialiseringsprocesser definerer menneskets syn på verden:

... it is a common principle of vision and division, a *nomos*, that we all have in our heads because it has been inculcated in us through a proces of socialization performed in a world that was itself organized according to the division into families. (Bourdieu 1996, 21)

Nomos er et tankemønster, som udgør den sociale verdens ubevidste lag, og er dermed styrende for de fælles grundlæggende opfattelser og principper, som betragtes som sund fornuft. Det handler om, hvordan de dominerende (lovmæssigt) former de mentale strukturer og gør nogle fælles principper gældende for, hvordan de dominerede skal anskue og opdele verden (Bourdieu 1997, 112).

Doxa – de fælles principper: I den sociale verden er det ordene, der skaber tingene, idet de skaber konsensus om eksistensen af og meningen med ting. Det vil sige, at det er det tilgængelige ordforråd, som skaber bred enighed eller med andre ord en common-sense-forståelse af specifikke fænomener. *Doxa* er det, som accepteres af alle som selvfølgeligt, fordi det repræsenterer sig som sådan – som sociale kendsgerninger. *Doxa* bør forstås som 'en del af' *nomos* og som det, der beskriver de specifikke *regler* for, hvad der er rigtigt og forkert i et bestemt felt. Reglerne reproduceres konstant og er udtryk for en fælles og dermed bredt anerkendt overbevisning. *Doxa* går altså 'forud for' *nomos*, fordi de fælles principper (kognitive strukturer) – den særlige overbevisning – gør det muligt at konstituere den tavse forventning/stiltiende lov, som styrer den sunde fornuft.

Der er altså igen tale om en før-refleksiv overensstemmelse mellem borgere og samfundsorden, som sker helt ubevidst og gør, at dominans kan sætte sig igennem på en "overraskende uproblematisk måde" (Bourdieu 1997, 127). På den måde sætter nomos rammen for livsførelse på et overordnet plan gennem den tavse forventning om en særlig normalitet, og doxa skaber forholdet mellem, hvad der opfattes som rigtigt og forkert i et afgrænset socialt område. Den doxa-baserede tilgang til eller forståelse af fænomener er ikke noget, der skal tænkes over; kendetegnet ved doxa er netop, at det går forud for bevidstheden og på sin vis hjælper til at manifestere reglerne som at 'sådan har det altid været'.

Del 1: Mistanken til institutionerne

Med dette afsnit ønsker jeg at redegøre for den skepsis, som kom til udtryk i løbet af 1970'erne, hvor børnene i stigende grad blev passet i daginstitutioner. Afsnittet har til hensigt at vise, hvordan de positive forventninger til institutionerne eksisterede side om side med ængstelse, mistanke og tvivl over for deres betydning i småbarnelivet. På denne måde er det meningen at sætte på spidsen, hvad den aktuelle naturlighed er vokset frem af.

I 1974 udkom en rapport fra Socialforskningsinstituttet under titlen *Børnehavens og vuggestuens betydning for barnets udvikling* (Sjølund 1974). Rapporten er udfærdiget af psykolog Arne Sjølund og bygger på en gennemgang af det tilgængelige materiale, som fandtes på daginstitutionsområdet på det pågældende tidspunkt. Udbredelsen af daginstitutionerne som almindelig og tilgængelig pasningsmulighed medførte et stort finansierings- og uddannelsesbehov i 1970'erne, hvilket gjorde undersøgelsen interessant for Københavns Kommunes budgetudvalg, som havde rekvireret den. Sjølund, som udfærdigede rapporten, var interesseret i en undersøgelse af betydningen af daginstitutionerne i forhold til "børnenes sjælelige og legemlige udvikling" (Sjølund 1974, 5-6) og hans arbejde fokuserede således på to ting: *finansieringsbehovets* spørgsmål om, hvad der 'kan betale sig' samt *børnenes velbefindende og udvikling*. Omdrejningspunktet for rapportens undersøgelse af finansieringsbehov og børneliv beskrev han således:

Det centrale er her altså spørgsmålet om, fra hvilket alderstidspunkt en daginstitution kan berige barnets tilværelse, fra hvilket tidspunkt den forsvarligt kan erstatte hjemmet, og om der

er et tidligt tidspunkt, hvor institutionen ikke kan opfylde kravene, men giver barnet en depriveret tilværelse. (Sjølund 1974, 48)

I undersøgelsen forholder Sjølund sig til tre typer af institutioner: døgninstitutioner, hel- og halvdagsinstitutioner. Opgaverne for de forskellige institutionstyper blev anset forskelligt. *Døgninstitutionerne* var etableret for at varetage børn uden familie, og deres opgave relaterede sig til opfostring af børnene. *Heldagsinstitutionerne* havde et socialt formål – at bryde den sociale arv (underprivilegerede familier kunne give deres barn nye og bedre forudsætninger ved at give dem adgang til oplevelser, lege, historier o. lign., de ikke ville få med hjemmefra) og *halvdagsinstitutionerne* havde et i højere grad pædagogisk formål (børn fra mere privilegerede familier med hjemmearbejdende mødre eller deltidsarbejdende forældre kunne komme og møde andre børn og voksne enten formiddag eller eftermiddag). I begge tilfælde af daginstitutioner var der tale om et tilbud til børn fra treårsalderen (Sigsgaard 1978, 72-4). Daginstitutionerne blev i pædagogiske kredse anskuet som et progressivt tiltag, hvis centrale opgave bestod i opdragelse af børnene til samfundsborgere. Småbørneopdragelsen bevægede sig altså i denne periode fra et udelukkende privat anliggende til et mere offentligt anliggende, som skulle gribe ind i fremtidens samfund: "Børnenes opdragelse er jo ikke alene forældrenes anliggende, men også samfundets. Der er virkelig god mening i at betragte børnehavens arbejde som forebyggende børneforsorg" (Sigsgaard 1978, 95). Der herskede fra pædagogisk side begejstring for den samfundsmæssige opgave, som man vurderede, at institutionerne kunne løfte, men i relation til de psykologiske implikationer for børnene udviste spørgsmålene fra forskere og fagfolk (særligt psykologer) en højere grad af forsigtighed, endda skepsis. På baggrund af den store mængde materiale, han benyttede sig af, konkluderede Sjølund, at det er:

... den almindelige opfattelse, at små børn ikke passes så godt på i en institution som af deres mødre. Opfattelsen er stadig udbredt, navnlig for de helt små børns vedkommende. Denne skepsis over for daginstitutionspasning genfindes også i sagkyndige kredse, især for vuggestuepasning, men også for børnehaveophold af meget lang daglig varighed. Smitterisikoen i de store grupper har spillet en rolle, men navnlig har man ment, at moderen bedst kunne varetage en kærlig og individualiseret pleje, og at det lille

barn havde behov for stabile forhold med øm kontakt til en enkelt voksen og først senere var modent til at deltage i en større gruppes liv. (Sjølund 1974, 18-19)

Institutionerne blev altså i deres tidlige år anskuet som en *praktisk* fungerende pasningsordning, hvis formål var at frisætte de voksne, men som ikke kunne stå mål med en moders (familiens) individualiserede pleje af det lille barn. På denne måde havde daginstitutionerne i 1974 'en central placering' i løsningen af behovet for pasning af de små børn, men '*Mistanken til daginstitutionerne*' (Sjølund 1974, 18-19) herskede og blev udtalt. Den centrerede sig særligt om de mindste børns (0-3 år) velbefindende, men uagtet barnets alder var daglige ophold af 'lang varighed' noget, man grundlæggende forholdt sig skeptisk til, idet man anskuede institutionerne som en arena, der stillede en række krav til børnenes sociale interaktion og gik på kompromis med den 'individualiserede' pleje og 'øomme kontakt' til en enkelt voksen.

Det, som på den ene side blev anskuet som forebyggende børneforsorg, blev altså på den anden side anskuet som et kunstigt opstillet fællesskab byggende på relationer, som børnene ikke ellers ville være en del af, og som krævede mere af dem. I det gennemgående kritiske og bekymrede værk *Institutionsbørn og hjemmebørn – kontakt, stimulation og udvikling* (1975) af lektor i psykologi og småbarnepædagogik, Inger Bernth, var hensigten at undersøge og gøre opmærksom på konsekvenserne ved tidlig adskillelse af mor og barn. På baggrund af internationale studier af institutionsbørneliv argumenterer Bernth for sin bekymring, og hun beskriver institutionerne helt uden omsvøb, progressiv optimisme eller pædagogisk interesse som "... for det første en tilbagevendende, rutinemæssig adskillelse fra moderen, og for det andet regelmæssigt ophold et sted borte fra hjemme, befolket af en stor gruppe jævnaldrende under opsyn af ukendte voksne" (Bernth 1975, 134). Fællesskabet i institutionerne var Bernth også skeptisk overfor, idet hun karakteriserede det som både unaturligt og krævende, særligt for de helt små:

I en familie ville de 1,5-årige være 'de små', som ældre søskende er parate til at forsvare eller tage hensyn til. I en gruppe med andre småbørn må de urimeligt tidligt lære at forsvare sig selv og deres rettigheder og endogså at respektere andres rettigheder. (...) institutionsbørn tvinges til at være sociale i en alder, hvor det er normalt at være asocial. (Bernth 1975, 32)

Bernth anså det altså for urimeligt, at der med institutionshverdagen blev stillet nye krav til småbørnene om at forsvare sig selv, respektere andres rettigheder og indgå i fællesskab med fremmede jævnaldrende, som alle kalder på samme inderlighed fra de voksne. At børnene i institutionerne indgår i et fællesskab, som er afsondret fra en almindelig tilværelse, kommer også til udtryk ved at pædagogernes liv med børnene er adskilt fra det private liv; med børnene er de voksne 'på arbejde', og institutionerne er indrettet og udstyret med henblik på børnene og ud fra bestemte forståelser af børn.

Hertil kommer, at hjemmebørnene i det mindste antydningvis får indblik i, hvad der foregår i den voksnes normalverden, hvorimod de voksne, der passer institutionsbørnene, ofte har deres privatliv uden for børnenes oplevelsesområde. I et miljø, som er beregnet for småbørn, og hvor de hovedsageligt omgives af småbørn (og kvinder!) dagen lang, får de uundgåeligt et fortegnet billede af livet. (Bernth 1975, 34)

Den psykologiske kritik, som bundede i en bekymring for børnenes sjælelige udvikling, blev fulgt af en mere sociologisk vinkel på spørgsmålene til daginstitutionernes opdragelsesrolle i antologien *Mens de voksne arbejder – Om børn og daginstitutioner* (1977). I artiklen "Hvorfor er der daginstitutioner? Daginstitutionerne i det kapitalistiske samfund og deres udvikling i Danmark" påpeger sociolog Grete Korremann, hvor vigtigt det er at opstille daginstitutionens funktioner i rigtig rækkefølge: Først og fremmest er den til for, at begge forældre kan gå på arbejde eller i det mindste være frisat til andre gøremål end børnepasning. *Dernæst* er der tale om et socialisationsarbejde i institutionen – men det er i kraft af den første funktion, at den anden funktion er nødvendig og i det hele taget eksisterer. Hvis daginstitutionernes eksistens begrundes omvendt som værende først for familiens skyld og dernæst for arbejdsmarkedets skyld, kommer det til at fremstå som om, familien er mangelfuld i forhold til opdragelsen af barnet.

Starter vi med familien, med at analysere familiens forandrede funktioner, når vi frem til, at daginstitutionernes eksistens skyldes, at børnene bliver mangelfuldt socialiseret, fordi familien ikke længere selv er i stand til at socialisere børnene. Daginstitutionens eksistens bliver her til et spørgsmål om daginstitutioner for børnenes udviklings skyld, og kerneproblematikken kommer til at

dreje sig om det pædagogiske program. Men det er en illusion at tro, at fremkomsten og væksten af daginstitutionerne kan forklares ud fra familien. Skal vi beskæftige os med daginstitutionernes eksistens, må vi analysere den økonomiske udvikling og dens konsekvenser for familien, for det er her, vi finder årsagen til fremkomsten af daginstitutionerne. (Korremann 1977, 49)

Med denne prioriterede opstilling af funktionerne viser Korremann, at daginstitutionernes udbredelse var forbundet med en frisættelse af begge forældre samt samfundets og den private økonomiske udvikling. Der er altså tale om (økonomisk) *vækst* og *kvindefrigørelse*, og de politiske og sociale motiver kan så at sige være gode nok, men det er værd at bemærke, at institutionsudbredelsen, i Korremanns optik, først dernæst tager udgangspunkt i børnene og deres udvikling eller behov.

Med disse nedslag i institutionsundersøgelser fra etableringsperioden har jeg vist, at der i 1970'erne herskede interesse for det samfundsmæssige pædagogiske (opdragelses)område grundet dets stigende betydning for samfund, familier og børn. Nedslagene viser, at der foregik interesseret og skeptisk stillingtagen til, hvorvidt daginstitutionerne ville resultere i negative konsekvenser for børns sjælelige og legemlige udvikling, eller om der var tale om en socialpædagogisk positivt forandrende foranstaltning. Debatten centrerede sig om daginstitutionernes eksistens og deres betydning for de mennesker, de berørte.

Del 2: Accept, anvendelse og almindelighed

Der er sket en del siden 1970'erne både på det praktiske og det teoretisk udforskende plan. Mængden af forskning og viden om daginstitutionerne er naturligvis væsentligt større – særligt når det kommer til *hvad der foregår i daginstitutionerne*, og hvad pædagogerne arrangerer og etablerer, når de er på arbejde (eks. Plum 2011, Gulløv og Gilliam 2012). Institutionerne er så at sige blevet en accepteret forudsætning for undersøgelser af pædagogik, arkitektur, funktion og praksis, og deres eksistens definerer forskningen i kraft af deres naturlighed. Det er efterhånden bredt dokumenteret, at der er leg og læring i daginstitutionshverdagen, og at pædagogiske læreplaner styrer årets forløb, så der kommer holistisk rundt om børnene, og at de gøres skole- og læringsparate; men hvad med det faktum, at børnene *er* i institutionerne? Er det,

institutionerne gør, *ubetinget* godt – eller har vi bare vænnet os til dem? Går børnene muligvis glip af noget andet, når de tilbringer hele dage i institutionsfællesskaber?

For at påbegynde skildringen af den aktuelle tilstand, hvor materialet fra 1970'erne slap, redegør Lars Dencik, Dion Sommer og Per Schultz Jørgensen i det store fælles værk *Familie og børn i en opbrudstid* (2008) for, hvordan familiens betydning har forandret sig gennem de seneste 40 år, og hvordan institutionernes indtog i barndommen har medvirket til denne forandring. De tre forfattere beskriver en række 'ændringer i familiens betingelsesfelter', hvilket vil sige, at de forholder sig til de forandringer, som familien har undergået over flere århundreder, men de lægger fokus på de seneste årtier for at forstå og forklare familien i dag (Dencik, Sommer og Jørgensen 2008, 29). I deres optik anskues familien og dens funktion i dag som forandret fra produktionsfællesskab til reproduktionsfællesskab, og de identificerer en stigende ideologisk og reflekteret vægt på det emotionelle forhold mellem ægtefællerne. Det vil sige, at familien har bevæget sig fra en arbejdsmæssig nødvendighed til en følelsesmæssig og lystdrevet relation.

Dencik, Sommer og Jørgensen inddrager også barndommens ændrede betingelsesfelter. I den forbindelse fremhæver Per Schultz Jørgensen et begreb, som har vist sig at blive kendetegnende for barndommen, som vi kender den i dag: "Nu deler familien børneopdragelsen med den offentlige arena i den såkaldte *dobbeltsoialisering*" (Jørgensen 2008, 81). Daginstitutionerne gøres med denne teoretiske definition til en nødvendig del af barndommen. I forhold til den teoretiske optik medvirker begrebsdannelsen til to ting: På den ene side beskriver ordene den sociale virkelighed og skaber et forståelsesmæssigt grundlag (Jørgensen 2008, 82), og på den anden side foreskrives, rammesættes og defineres virkeligheden også, fordi anvendelsen af begrebet nu *nødvendiggør* en dobbelt socialisering (men heller ikke mere end det¹) mellem hjem og daginstitution. Efter 40 år med daginstitutioner er det blevet så almindeligt, at børn passes uden for hjemmet, at der er tale om en ny form for nødvendig socialisering – hvis de ikke går i vuggestue eller børnehave, er de dermed på sin vis kun halvt socialiserede. Institutionerne er blevet nødvendige.

---

¹ Christian Sandbjerg Hansen udfordrer denne forståelse i *Dobbeltsoialisering, opbrudstider og den hellige familie* i Dansk Pædagogisk Tidsskrift, 2012, nr. 2

I en politisk makro-orienteret tilgang til daginstitutionerne under navnet *Kampen om daginstitutionen – Den danske model mellem kompetencetænkning, tradition og profession* (red. Schmidt, Ahrenkiel og Krejsler 2013) kommer en række forskere indenfor det pædagogiske felt med en karakteristik af institution og samfund, barndom og familieliv, idet de belyser børns levevilkår gennem nogle "betydelige ændringer i rammerne for at føre velfærds politik for de 0-6-årige" (Krejsler 2013, 11):

Via denne institutionalisering af børnelivet er daginstitutioner blevet tilskrevet en stadig voksende betydning i forhold til børns og forældres sociale liv. Vi nærmer os en situation, hvor institutionslivet ikke bare opfattes som en essentiel, normaliserende dimension af barnets socialisation, men hvor det også ses som alarmerende, hvis småbørn (over 1 år) ikke er i dagtilbud. (Krejsler 2013, 71)

Gennem en undren over og problematisering af den aktuelle læringsdiskurs om livslang læring og kompetencetilegnelse som værdifuld norm, undersøger antologiens kapitler en samfundsmæssig bevægelse fra en velfærdsstat til en konkurrencestat og dens neoliberale tiltag i forbindelse med børneopdragelse, barndom og pædagogisk arbejde. Forfatterne fokuserer på, hvordan dagtilbud er blevet et sted for kompetenceoptimering hos børn og ikke et socialpædagogisk (hjælpe)middel eller tilbud og fristed. I højere grad handler daginstitutionernes rolle ifølge forfatterne nu om Danmarks konkurrencedygtighed og udvikling af pædagogers faglighed (Krejsler 2013, 35-37), ligesom det analyseres, hvordan forældre i dag forventer, at daginstitutionerne står for en række 'basale opdragelsesopgaver' (Ahrenkiel 2013). Der rettes altså en skarp kritik af de styrende statslige strukturer og den retning, daginstitutionerne ifølge forfatterne trækkes i – en kritik af daginstitutionerne som politisk kamplads og definerende krydsfelt mellem børn og forældre.

Et eksempel på daginstitutionernes rolle i den globale konkurrence finder vi i en rapport fra Ministeriet for Børn og Undervisning fra 2012, som udstikker pejlemærker for Task Force om Fremtidens Dagtilbud, og som blev sammensat af regeringen i 2011. Her inddrages James Heckmans bredt citerede undersøgelser af *Afkast på investeringer i human kapital på forskellige alderstrin* (2006) og resultaterne illustreres med en graf, som viser, at investering i human

kapital i tidlig alder giver størst afkast i dollars. Det vil sige; samfundet skal investere i de yngste borgere – daginstitutionernes sikring af børnenes læring og etablering af skoleparathed er afgørende for samfundets økonomiske fremtid. Her er altså tale om en officiel skrivelse anno 2012, hvor spørgsmålene har forflyttet sig fra 70'ernes psykologiske bekymringer til økonomiske anbefalinger, og hvor børnene ikke er 'børn' men 'fremtidige borgere' (Ministeriet for Børn og Undervisning, 2012).

At børnene primært er samfundets (ansvar) kommer også tydeligt til udtryk i materialet *Det gode børneliv*, som blev udgivet af Kommunernes Landsforening i 2012 som en opfordring til at højne kvaliteten og forbedre indsatsen på børneområdet:

Det gode børneliv er udfordret! (...) Alt for ofte handler debatten på børneområdet om rammer, strukturer og processer, fx om antallet af anbragte børn, minimumsnormeringer, lukkedage og timetal i folkeskolen. Der er brug for at nytænke og handle fælles på tværs af børneområdet. Der er brug for at koncentrere indsatsen om fælles mål og det, der virkelig batter. (Kommunernes Landsforening 2012, 4)

Fælles for udgivelsens centrale temaer og indsatsområder er, at de primært henvender sig til børnenes institutioner og sekundært til børnenes (primære) omsorgspersoner (forældrene). Helt overordnet skinner to tendenser særligt igennem i materialet: *først* et grundlæggende syn på børn som kompetente og villige til at lære. Hvis alle børn indgår i institutionelle sammenhænge af høj kvalitet, bliver de glade, de lærer mere og deres fremtidsmuligheder bliver bedre (Kommunernes Landsforening 2012, 5 og 9). Den *anden* tendens i materialet er en gennemgående efterspørgsel efter evidensbaserede tiltag, forandringer og løsninger:

KL foreslår, at regeringen prioriterer forskning og evidens på det samlede børneområde (Kommunernes Landsforening 2012, 7)

KL foreslår, at der sættes ind med evidensbaserede forældreprogrammer til forældre, der har det svært i forældrerollen. (Kommunernes Landsforening 2012, 9)

Der er altså tendens til opprioritering af evidensbaserede tilgange til børn i forhold til læring, men også i forældreskabet. Forældre skal på kursus i at være sammen med deres børn for at kunne varetage det tidlige børneliv bedst muligt, og de professionelle voksne, som tilbringer tid med børnene i institutionerne, tilskyndes også at læne sig op af evidensbaserede værktøjer. (Hvad evidens egentlig er og om det hører hjemme i pædagogikken er en anden, men derfor ikke mindre vigtig, diskussion.)

Næsten samtidig – i september 2012 – udkom temanummeret *Verdens bedste vuggestue?* fra BUPL's *Børn & Unge FORSKNING*. Vuggestuen fremgår i udgivelsen som betydningsfuld for børns positive udvikling og som udelukkende tilførende samfundets mindste noget værdifuldt.

I oktober 2013 blev det underbyggende annonceret, at *Vuggestue er bedre end dagpleje* (Bennike 2013), idet det i rapporten *Effekter af daginstitutionstilbud* (Gupta og Simonsen 2013) var blevet vist, at børn, som havde gået i vuggestue, gennemsnitligt fik højere karakterer ved folkeskolens afslutning, end børn som havde gået i dagpleje. Rapporten er udført af to økonomer ved Københavns Universitet, og pointen er, at daginstitutionerne generelt bør ses som en samfundsmæssigt vigtig investering (Gupta & Simonsen 2013). I udgivelsen fra BUPL trækkes der, ligesom i Task Forcens pejlemærkerapport, på den økonomiske vurdering fra Heckman: Samfundet bør investere i børnene tidligt for at få pengene flere gange igen senere hen (Weirsø 2012, 9). Forskydningen fra Sjølund's psykologiske rapport er bemærkelsesværdig og interessant – fra at finansieringsspørgsmålene blev undersøgt af en psykolog og relaterede sig til børns 'sjælelige udvikling', blev vurderingen og debatten af effekterne af pædagogisk indsats i dette tilfælde varetaget og udført af økonomer, hvis fokus havde flyttet sig fra børnene til samfund og fremtidig vækst.

I et forsøg på at tilføre debatten om daginstitutionerne et mere kritisk undersøgende blik udførte Ole Henrik Hansen i forbindelse med sin ph.d.-afhandling *Stemmer i fællesskabet* (2013) observationsstudier i en række vuggestuer. Allerede inden udgivelsen skabte afhandlingen en voldsom debat, idet den gjorde opmærksom på, at der var brug for et kvalitetsløft af vuggestuen. Hansen konkluderede af sine observationsstudier, at de nuværende tilstande ikke alle steder levede op til de høje krav om kærlighed, passion og engagement fra de voksne i forbindelse med, at børnene skal skabe sig sin egen 'stemme i fællesskabet', når de går i vuggestue (Hansen 2013, 246).

Hansens afhandling argumenterer ganske meget i tråd med litteraturen fra 70'erne og er et af de mere kritiske studier af daginstitutioner i nyere tid, hvorfor den skabte så stor røre. I mange henseender blev hans konklusioner anset som et udtryk for mistillid til pædagogerne, og han måtte undskylde sig og sit kontroversielle blik, som blev undergravet af statistikker, som kunne modsige resultaterne – blandt andet i udgivelsen fra BUPL.

I 2014 offentliggjorde kulturhistoriker Sine Penthin Grumløse sin afhandling *Den gode barndom – dansk familiepolitik 1960-2010 og forståelsen af småbarnets gode liv* (2014), som undersøgte, hvordan opfattelsen af de bedste vilkår for småbørn (0-7 årige) har forandret sig over tid – og ikke nødvendigvis til det bedre. Grumløse undersøgte: "(...) hvordan nogle udsagn om småbørn har gode betingelser i diskursen, mens andre har ringe vilkår og ikke mindst, hvordan disse betingelser forandres" (Grumløse 2014, 12) og konkluderede blandt andet, at forståelsen af den gode barndom i dag rammesættes af en nyliberalistisk orienteret familiepolitik uden afsæt i børnene (Grumløse 2014, 179). Overordnet mener Grumløse, at rammerne for børnene i samfundet – gennem familiepolitikken – har bevæget sig fra et fokus på, at børn skulle vokse op som demokratiske samfundsborgere. til at de skal blive økonomisk produktive borgere.

Aktuelt set opererer vi dermed med en forståelse af børn som økonomisk tunge 'fremtidige borgere' i samfundet. For at trænge igennem med budskaber om at tage vare på børnene skal man ikke trække på bekymringer om 'sjælelig udvikling', men hellere love, at det 'kan betale sig' i den anden ende at sætte ind på, at børnene trives, mens de er i daginstitution. Daginstitutionen er blevet accepteret som det sted, børn udvikler sig bedst og mest, og de er anvendt i en sådan grad at 'hjemmebørn' er ualmindelige og potentielt i mistrivsel. Fra forskningsmæssig side er det muligt at spørge til kvaliteten af daginstitutionerne, men ikke nødvendigvis at trænge igennem med budskaber, som kan forandre den sociale orden. Hvorfor? Det vil jeg se nærmere på i artiklens afsluttende del, som stiller teoretisk fortolkende ind på det materiale, jeg har fremstillet.

Del 3: Ordene skaber tingene – daginstitutionen manifesteret som nødvendig

Denne mere fortolkende del af artiklen har til hensigt at nærme sig et svar på, hvad der skaber og opretholder samfundets sociale orden; hvordan naturaliseringen etableres og manifesteres gennem tiden. Stilles pointerne fra beskrivelserne af institutionaliseringens udvikling og tilstand i forhold til inspirationsafsættet i Bourdieu, vil man kunne pege på en tendens i udviklingen: I takt med en stigende efterspørgsel efter pasning af de små børn foregik der i 1970'erne en nytænkning af daginstitutionernes rolle, som den havde været adskilt fra familien og forstået til da. Denne nytænkning skete blandt andet på baggrund af 'store samfundsmæssige bevægelser' (Sjølund 1974), som rammesatte og definerede familieliv og hverdagsliv på nye måder. I bourdieusk terminologi kan det betragtes som antydningen af et nomos, der var under forandring.

Fra at være en praktisk foranstaltning, som blev betegnet som *fremmedpasning* i 70'erne (Dencik, Sommer og Jørgensen 2008), er daginstitutionerne i dag blevet et tiltag, som skal sikre barnets (og samfundets økonomiske) fremtid og gyldige socialisering. Fænomenet 'daginstitution' er blevet et 'lærested', hvor 0-6-årige børn opholder sig og *tilføres* systematiseret viden, sociale kompetencer og kundskaber (gøres 'læringsparate'), mens forældrene arbejder. At de eventuelt i institutionerne *fratages* noget andet er aldeles utænkeligt (Sigsgaard 2014).

Med statistikker, undersøgelser og ord som 'evidensbaserede forældrekurser', 'læringsparathed', 'hjemmebørn' og 'dobbeltsocialisering' foretages både en beskrivelse og en foreskrivelse (Bourdieu 1996, 20). Ved at behandle samfundsudviklingens manifestationer – her daginstitutionerne – som interessante fænomener og tiltag og udvikle et teoretisk forklarende sprog omkring dem, er forskere (samt praktikere og forældre) på området med til at konstruere og styrke den virkelighed, de beskriver. Den barndom, der opstår og manifesterer sig, når vi sender børn i daginstitutioner fra de er ganske små, opfattes som den 'rigtige' og 'normale' barndom, fordi det er sådan vi som borgere i fællesskab anerkender og genkender den. Familieliv og barndom hører sammen med daginstitutionerne, fordi forældrene alene risikerer at 'halvsocialisere' børnene – og således reproduceres og tiltager institutionernes betydning i styrke og omfang med tiden.

Siden 1970'erne har den sociale verdens ordforråd forandret sig i en sådan grad, at der ikke (kan) rynkes på næsen af, at forældrene af forskere, statistikere eller politikere ikke vurderes stimulerende nok for de mindste børn. Det er blevet 'den almindelige opfattelse', at børn ikke stimuleres og lærer lige så meget hos deres mor/i familien, som de gør i daginstitutionen. Tvivlen, kritikken og forståelsen af dagpasningen som en 'placering' af børn i 'institutioner', hvor de mister noget andet, henvises til fortiden – den udviskes, forstummes og utænkeliggøres i kraft af den sociale verdens tilgængelige ordforråd (Bourdieu 1997).

Når Bourdieu påpeger det problematiske ved, at *de principper, som ordner den sociale orden i dag, selv er fremkommet i en verden, som var styret af lignende principper*, bliver det muligt at spørge til, om ikke daginstitutionerne dels opfattes som naturlige i dag, fordi de er nødvendige for samfundet, som det genkendes af borgerne, og dels fordi det er indlejret i en hel forældregeneration, at 'sådan har det altid været', fordi de selv har stiftet bekendtskab med daginstitutionerne som små. Ordene, reglerne og lovene (familiepolitikken, jf. Grumløse 2014) har skabt tingene (doxa), og når spørgsmålene blev besvaret på nye måder, og daginstitutionens funktioner blev byttet rundt (Korremann 1977), er der blevet skabt en ny række fælles principper – en ny sund fornuft (nomos).

Med artiklens teoretiske afsæt er virkeligheden at forstå både som konstruerende og konstrueret. Det vil sige, at samfundets sociale orden på samme tid (gen)etableres, reproduceres og manifesteres gennem de af staten udstukne rammer for borgernes liv. På den måde er den sociale virkelighed og de institutioner, der udgør og rammesætter den, sociale konstruktioner i den forstand, at de kun eksisterer og udbredes i det omfang, de anerkendes som væsentlige dele af det almindelige liv. De naturbundne daginstitutioner repræsenterer sig som nødvendige for samfund og børn, men er det sandsynligvis ikke. I stedet har institutionslogikken og -pædagogikken gennem strukturerne manifesteret sig som hele samfundets sunde fornuft, og det pædagogiske arbejde og den statslige lovgivning udstikker de fælles principper, hvorudfra forældre, pædagoger og samfund forstår og agerer i forhold til børn.

Afslutning

Med denne artikel har jeg givet et overblik over de danske daginstitutionernes etablering og manifestation over tid. Fokus har henholdsvis været på daginstitutionernes udbredelse, hvor forventning og optimisme eksisterede side om side med mistanke til og skepsis over for deres indvirkning på børn og på den almindelige anvendelse af institutionerne, som domineres af begejstring for og tillid til den opdragelses- og socialiseringsopgave, som hviler på dem i dag. Jeg har argumenteret for, at spørgsmålene til institutionslivets betydning for børnenes trivsel og udvikling er gået 'ind i' institutionerne og forholder sig til eksempelvis læringsmål, pædagogik og normeringer frem for at forholde sig kritisk undrende til den måde, vi vælger at arrangere barnelivet på – som et institutionsliv. Artiklen er således en øvelse i analytisk fremmedgørelse, som spørger til eksistensen af et velkendt fænomen ved at vise, at kritikken af og interessen for daginstitutionerne har bevæget sig fra psykologiske bekymringer for børnene til økonomiske anbefalinger for samfundet. Med afsæt i Bourdieus forståelse af *nomos* og *doxa* fremgår det, at der i den periode, som mit materiale spænder over, har manifesteret sig en ny sund fornuft, som indebærer, at *daginstitutionerne tilfører børn mere end de fratager dem*, og at den sociale orden opretholdes og reproduceres gennem statistikker, lovgivning, forskning og formidling af, hvordan der leves, fordi det samtidig foreskriver, hvordan der *bør* leves.

På den baggrund giver denne artikel også anledning til opfordring til kritisk spørgen, stillingtagen og handling. Det er ikke ubetydeligt, hvad vi som borgere, forskere og praktikere vælger. Og intet er nødvendigvis hverken nødvendigt eller naturligt, selv om det er almindeligt. Nødvendighedslogikkerne er opbyggede og konstruerede for at styrke og manifestere det eksisterende, og blotte *konstateringer* af fænomener og videnskabelige *beskrivelser* af effekterne medvirker til denne reproduktion.

Referencer

- Ahrenkiel, Annegrethe. 2013. "Ændrede relationer mellem hjem og institution – forældresamarbejds form og indhold" i *Kampen om daginstitutionen* red. af Krejsler, John Benedicto; Schmidt, Camilla og Ahrenkiel, Annegrethe, kapitel 7, Bogforlaget Frydendal
- Bennike, Christian Ågård. 2013. "Vuggestue er bedre end dagpleje". Information 07.10.13
- Bernth, Inger. 1975. *Institutionsbørn og hjemmebørn. Kontakt, stimulation og udvikling*. København: Munksgård
- Bourdieu, Pierre. 1996. "On the Family as a Realized Category". *Theory, Culture and Society*.
- Bourdieu, Pierre. 1997. *Af praktiske grunde. Omkring teorien om menneskelig handlen*. København: Hans Reitzels Forlag
- Børnerådet. 2011. *Mellem hjem og børnehave*
<http://www.boerneraadet.dk/media/30309/Miniboernepanel-Mellem-hjem-og-boernehave.pdf>.
- Danmarks Statistik. 2013. "Børnepasning mv. 2013. Flere børn bliver passet ude". Besøgt 12.juli 2016
<https://www.dst.dk/pukora/epub/Nyt/2014/NR146.pdf>
- Dencik, Lars; Jørgensen, Per Schultz; Sommer, Dion (2008): *Familie og børn i en opbrudstid*, København: Hans Reitzels Forlag
- Grumløse, Sine Penthin. 2014. *Den gode barndom – dansk familiepolitik 1960-2010 og forståelsen af barnets gode liv*. Ph.d. afhandling. Roskilde Universitet.
- Gulløv, Eva og Guillam Laura. 2012. *Civiliserende institutioner*. Århus Universitetsforlag.
- Gupta, Nabanita Ditta og Simonsen, Marianne. 2013. *Effekter af daginstitutionstilbud*. Århus Universitet, institut for økonomi
- Hansen, Ole Henrik. 2013. *Stemmer i fællesskabet*. Ph.d. afhandling. Aarhus Universitet. Institut for Uddannelse og Pædagogik, didaktik

- Kampmann, Jan. 2004. "Societalization of childhood: New opportunities? New demands?" i Brembeck, H., Johansson, B., & Kampmann, J. (red.). 2004. *Beyond the competent child. Exploring exploring nordic childhood*. Frederiksberg. Roskilde University Press
- Kommunernes Landsforening (2012): *Det gode børneliv*
http://www.kl.dk/ImageVaultFiles/id_61114/cf_202/Det_gode_børneliv.PDF
- Korregård, Grethe. 1977. "Hvorfor er der daginstitutioner? Daginstitutioner i det kapitalistiske samfund og deres udvikling i Danmark" i *Mens de voksne arbejder – om børn og daginstitutioner* af Tanja Ørum, København
- Krejsler, John Benedicto; Ahrenkiel, Annegrethe og Schmidt, Camilla (red.) 2013. *Kampen om daginstitutionen – Den danske model mellem kompetencetænkning, tradition og profession*, Bogforlaget Frydenlund
- Krejsler, John Benedicto og Ahrenkiel, Annegrethe. 2013. "Introduktion" i *Kampen om daginstitutionen – Den danske model mellem kompetencetænkning, tradition og profession* red. af Krejsler, John Benedicto, Schmidt, Camilla og Ahrenkiel, Annegrethe. 2013. Bogforlaget Frydendal
- Krejsler, John Benedicto. 2013. "Når dagtilbud kobles til den nationale konkurrenceevne" i *Kampen om daginstitutionen – Den danske model mellem kompetencetænkning, tradition og profession*, Kapitel 1, red. af Krejsler, John Benedicto, Schmidt, Camilla og Ahrenkiel, Annegrethe. Bogforlaget Frydendal.
- Middelboe, Vibe. 2012. "Vuggestuen sætter skub i børns udvikling" i *Børn og Unge FORSKNING*, september 2012. *Verdens bedste vuggestuer?*
- Ministeriet for Børn og Undervisning. 2012. *Fremtidens Dagtilbud – Pejlemærker for Task Force om Fremtidens Dagtilbud*. www.uvm.dk/fremtidensdagtilbud
- Mygind, Johanne. 2009. "Vi elsker børnehaver, men det har vi ingen grund til". *Information*. Besøgt 10.07.16. www.information.dk/191159
- Plum, Maja. 2011. *Dokumenteret faglighed: Analyser af hvordan pædagogisk faglighed produceres gennem læreplanernes dokumentationsteknologi*. Ph.d. afhandling. Københavns Universitet.

- Sigsgaard, Jens. 1978. *Folkebørnehaver og socialpædagogik*. København
- Sigsgaard, Erik. 2014. *Om børn og unges NEJ. Et opgør med lydighedskulturen*. København: Tiderne Skifter
- Sjølund, Arne. 1974. *Børnehavens og vuggestuens betydning for børns udvikling. En analyse af foreliggende undersøgelser*. København: Teknisk Forlag
- Weirsø, Mathilde. 2012. "Jo tidligere, jo bedre!" i *Børn og Unge FORSKNING*, september 2012. *Verdens bedste vuggestuer?*